

*Милица Глишић**

Установа социјалне заштите Дом за смештај одрасли и старијих “Торлак”

МЕЂУГЕНЕРАЦИЈСКА СОЛИРАДНОСТ У СРБИЈИ- КОЛИКО БРИНЕМО О СТАРИЈИМ ОСОБАМА

Сажетак

Демографски тренд старења становништа представља глобални феномен. У Србији број старијих особа у укупној популацији је у сталном порасту, што неминовно доводи до пораста броја особа са функционалним зависностима и хроничним обољењима. Ово значи да ће системи пружања дугорочне неге морати да се адаптирају у циљу пружања адекватне и квалитетне неге, а истовремено ће расти значај неформалних облика пружања помоћи. Циљ овог истраживања је приказ обима и карактеристика међугенерациске солидарности у Србији. За реализацију циља користили смо доступну релевантну литературу. Анализирали смо резултате истраживања обима и садржаја међугенерациске размене у оквиру пројекта „Међугенерациске солидарности“, као и релевантних истраживања спроведених у земљама Европске уније. Закључујемо да је међугенерациска солидарност у Србији интензивна, да подразумева учешће свих генерација (млађих, средњих и старијих) и да постоји простор за нова истраживања у обој области која би представљала основ за креирање инклузивних јавних политика. Међугенерациска солидарност изузетно је важна и захтева екосистемски приступ у њеном изучавању због непрестаних интеракција и трансакција између појединаца, породица и заједнице.

Кључне речи: међугенерациска солидарност, Србија, стари, демографија, дугорочна нега, јавне политике.

* mica.glisic@gmail.com

СВЕТ У КОМЕ СТАРИМО

Обитавамо у времену глобалних промена: демографских, технолошких, економских и образовних, те се у научном свету постављају бројна питања и недоумице на различите теме. Глобално старење има утицај и на схватање и значајност појма међугенерациске солидарности. Према подацима ЕУРОСТАТА у земљама Европске Уније видљив је тренд повећања удела старих особа у укупној популацији (старијих од 65 године) и смањења удела младих и радно способних. У 2007. години у ЕУ-28 удео младих (0-14 године) износио је 15,9%; удео радно способних (15-64 године) износио је 67,1 %, а удео старијих (изнад 65 година) 17%. Подаци из 2017. године показују промене у демографским структурама. Удео младих (0-14 година) 15,6%, удео радно способних (15-64 године) је 64,9%, док удео старијих је порастао на 19,4%. Можемо видети да је приметан пораст популације старијих од 65 године, док се смањује удео радно способних и младих у ЕУ. Поставља се питање где се налази Србија и какви трендови њу прате. Подаци Републичког завода за статистику нам говоре да у укупној популацији млади чине 14,4%, радно способни чине 66,2%, док старији чине 19% популације. Пројекције Републичког завода за статистику говоре да ће до 2030. Године проценат старих у укупној популацији порастати на 22%. Уколико упоредимо податке ЕУ и Србије примећујемо да су трендови слични и да их карактерише: 1. смањење броја популације младих, као последица смањења фертилитета, 2. Смањење популације радно способних и 3. Повећање популације старијих. Повећање броја старијих у друштву нужно доводи до њихове веће присутности у друштву, а самим тим и повећања потребе развоја концепта међугенерациске солидарности и њене веће промоције.

Како демографски трендови утичу на међугенерациску солидарност? Демографски трендови на два нивоа утичу на међугенерациску солидарност: 1. на нивоу породице и 2. на нивоу друштва. Овде се може говорити о контекстуалном утицају демографских промена на међугенерациску солидарност. Подршка коју чланови породице дају или примају једни од других не само да зависи од њихових карактеристика, већ и од карактеристика структуре породице и карактеристика земље у којој живе.

1. На нивоу породице очекујемо демографске трендове, на пример, да су променили породичну структуру, у погледу генерациских констелација, старосних разлика међу генерацисама и алтернативних начина живота. Прва промена у саставу породица тиче се повећања броја генерациса које живе у исто време. При-

метна је промена пирамидалне структуре, са неколико старих на врху и много деце у бази, ка вертикалној структури, са много старијих особа на врху, али са мање деце у бази. Повећање очекиваног трајања живота доводи до значајног повећања година заједничког живота кроз генерације. Овај тренд има импликације за све генерације, зато што ће дужи временски период живети заједно. Поред продужавања животног века, треба узети у обзир и одлагање рађања. Одлагање родитељства резултује већим старосним разликама између генерација, деца ће бити млађа када њихови родитељи буду требали помоћ, што има две импликације на међугенерациску солидарност. Прва је позитивна импликација, деца ће бити млађа и снажнија, када њихови родитељи буду у стању потребе и када им буде требала практична помоћ. Друга негативна импликација значи да одрасла деца имају малу децу у исто време када су им родитељи у стању потребе и када требају практичну помоћ, што представља повећање оптерећења. (Катц 2009, 79-90).

2. Демографске промене не могу утицати само на промене унутар породица, већ и на промене контекста у коме породице живе. Претпоставка је да људи који живе у друштву чија је популација старија различито размишљају о међугенерациској солидарности него људи који живе у друштвима са млађом популацијом (Исто 82). Такође повећање популације старијих неминовно доводи до повећања броја особа са функционалним зависностима и хроничним обољењима, што значи да ће системи дугорочне неге морати да се мењају и прилагођавају у циљу пружања адекватне и квалитетне неге. Истовремено ће расти значај неформалних облика пружања помоћи (породица, сродника и пријатеља) што може имати импликације на облике и карактер међугенерациске солидарност.

ПОЈАМ МЕЃУГЕНЕРАЦИЈСКЕ СОЛИДАРНОСТИ

Разумевање појма међугенерациске солидарности можемо сагледати на два нивоа: 1. Друштвеном нивоу, који се односи на солидарност међу члановима друштва, у заједници и 2. Породичном- међугенерациска солидарност међу члановима породице. У оквиру овог поглавља представићемо различите теорије међугенерациске солидарности, како оне које се односе на солидарност међу члановима друштва, тако и оне које се односе на солидарност међу члановима породице.

Мериене Силверстеин (1997) међугенерациску солидарност дефинише као осећај међуљудског заједништва из кога проистичу одређене обавезе. Обавезе би се састојале у томе да се, у завис-

ности од потребе, за другога заузме штрајком, новчаном помоћи, одрицањем од властитих жеља итд. Према дефиницији ОЕЦД-а међугенерациска солидарност се дефинише као пожељна вредност која подразумева да генерације имају позитиван поглед једна на другу, да између генерација постоји консензус на њиховом путу напретка. Такође међугенерациска солидарност подразумева механизам подршке у процесу разумене међу генерација, како монетарних тако и немонетарних. Хедберг(2004) међугенерациску солидарност види као трансфер материјалних добара, новца и емоционалне подршке између особа које су у могућности да пруже и оних којима је помоћ овог типа потребна, под условом да припадају различитим генерацијама.

Последњих деценија порастао је број истраживања која се баве односима између деце и родитеља, поготово у каснијем животном добу. Према Бенгстону и Робертсу међугенерациска солидарност се концептуализује као мултифункционална, мултидимензионална конструкција која се одражава кроз шест различитих димензија: осећања, удруживање, консензус, дељење ресурса, снага породичних норми и прилика за изградњу структуре интеракције родитељ-дете. Пет од шест ових димензија одражавају бихејвиоралне, афективне и когнитивне елементе међугенерациске дијаде једних према другима. Шести елемент солидарности, структура, односи се на структуру прилика за породичну интеракцију. Пре свега се мисли на доступност чланова за интеракцију у ситуацијама животних криза. Избор конструкта „солидарности“ и ових шест димензија као емпиријских компоненти одражава неколико теоријских традиција укључујући: 1. Класичне друштвене теорије, 2. Социјалну психологију групне динамике и 3. Развојну перспективу у породичној теорији. Најраније друштвене теорије наглашавају важност друштвених норми и функционалне међузависности у обликовању понашања. Социјално-психолошке указују на значај сентимента, љубави, интеракције, сличности према члановима групе како би се неговала солидарност. (Верн и Ел Робертс 1991, 856). Прихватање промењених норми, доводи до промена у понашању, те прихватању различитих вредности и статуса, а имплицитно је повезано са солидарношћу. Бенгстон ову тврдњу показује на примеру одласка особе у пензију, када особа мења навике, животни стил, има више слободног времена, што утиче и на њене односе и релације са другим људима. Интеракције које су особе развиле током живота од велике су важности за очување и одржање истих у старијем животном добу, чак иако су деца и сродници географски удаљени. (Исто 857). Повећана комуникација смањује ефекат географске удаљености на Бенгстонових

шест димензија. Кроз овакав концепт међугенерациске солидарности јасно видимо мултидимензионалност појма, као и неопходност свеобухватног приступа у процесу спознаје и разумевања међугенерациске солидарности. Међутим, теорија придаје мало пажње историји породичних односа, што мора бити важан сегмент разумевања солидарности међу члановима породице. Концепт међугенерациске солидарности је важан из неколико разлога: 1. Представља један од неколико дугорочних напора у породичној социологији да развије и тестира теорију породичне интеграције; 2. Мере засноване на димензијама солидарности представљају поуздано средство за процену снага међугенерациске породичне солидарности и 3. Концепт солидарности је довољно широк да обухвати латентне облике солидарности- афективне, консензуалне, асоцијацијске и структурне димензије. (Силверстеин и Верн 1997, 432).

Различито дефинисање међугенерациске солидарности говори нам о постојању широког спектра дефиниција, које се обрађују на друштвеном и породичном нивоу. Дефиниције које солидарност обрађују на нивоу друштва су опште, посматрају релације међу генерацијама и обухватају различите аспекте појма солидарности (економске, социолошке, породичне). Са друге стране дефиниције које појам солидарности дефинишу на ниво породице су уже спецификоване и углавном се односе на релације деца-родитељи, као и на социо-психолошке аспекте тих релација. Додатно питање приликом дефинисања међугенерациске солидарности, представља питање међугенерациских породичних односа. Већина људи, а најпре они који потичу из традиционалних средина, међугенерациску размену унутар породице не посматра као солидарност, већ као породичну, моралну обавезу или чин љубави према члану фамилије (Врачевих и др 2019, 23-45). Због комплексности односа међу генерацијама, како у друштву, тако и у породици, изучавање међугенерациске солидарности представља изазов и основу за дубљу научну анализу и изучавање. Проучавање не сме да се сведе на микро-микро односе, већ да обухвата и мезо-микро односе и макро-микро односе.

МЕЃУГЕНЕРАЦИЈСКА СОЛИДАРНОСТ- КОЛИКО БРИНЕМО О СТАРИМА?

У ери глобалног старења популације, долази до бројних промена на нивоу држава и друштава. Старење становништва неминовно утиче и на промену система социјалне заштите тј. потребе адаптирања система дугорочне неге како би био ефикаснији, квалитетнији и финансијски одржив. Такође и неформални облици подршке

ће у таквим условима расти. Кључно питање које се поставља Ко-лико бринемо о старим људима у ери глобалног старења? У циљу што бољег разумевања обима и карактеристика међугенерациске размене у Србији анализираћемо истраживања која су спроведена у земљи и иностранству.

ПРИКАЗ ИСТРАЖИВАЊА ПРОЈЕКТА ОАСИС

ОАСИС¹ (ОАСИС 1990) пројекат је спроведен у пет земаља: Норвешка, Енглеска, Израел, Шпанија и Немачка са циљем да испита како различите димензије међугенерациске породичне солидарности, конфликта и амбиваленције у односу старији родитељ-дете, су повезане са добробити старијих особа у ових пет земаља. Два кључна истраживачка питања се постављају: 1. Које су сличности и разлике између пет земаља у смислу снаге солидарности, конфликта и амбиваленције; 2. У којој мери специфични културни и међуљудски утичу на осећај благостања код старијих особа? Студија се бави међукултуралном и међунационалном компарацијом ових пет земаља, које припадају различитим идеолошким опредељењима, имају различите социјалне политике и пружају различите услуге. У идеолошкој класификацији држава благостања коришћен је добро познати Еспинг-Андерсенов модел (1990,1999) социјалдемократски- Норвешка, либерални- Енглеска, конзервативни- Немачка и Шпанија, док Израел припада мешовитом моделу. Индикатори који су праћени у студији: 1. породично законодавство тј. обавеза одрасле деце да брину о својим родитељима. Одрасла деца у Норвешкој и Енглеској немају законску обавезу да помажу родитељима, док у Израелу, Шпанији и Немачкој таква обавеза постоји; 2. Улога државе изражена пруженим нивоом услуга у заједници- висок ниво услуга у Норвешкој и Израелу, средњи ниво у Енглеској и Немачкој и низак ниво у Шпанији. У истраживању је учествовало 6 000 испитаника, по 1 200 у свакој држави, а подаци су прикупљани путем структурираних интервјуа. Узорак су представљале три старосне групације доби од 25-74 и преко 75 година. Резултати истраживања говоре да земље учеснице представљају различите контексте и структуре могућности за породични живот и бригу о старијима. Све земље се суочавају са сличним изазовима у овој области, али су склони различитим решењима. Немачка и Шпанија су земље које фаворизују породич-

1 ОАСИС- Old age and autonomy: the role of service systems and intergeneration solidarity, пројекат је финансиран у оквиру петог програма Европске уније, уговор бр. КЛК6-ТЦ 1990-02182.

ну одговорност и дају држави супсидијарну улогу, пружају низак ниво социјалних услуга, али висок ниво здравствених услуга. Норвешка, са друге стране, спроводи индивидуалистичку социјалну политику, не намеће породичну одговорност и пружа висок ниво услуга социјалне заштите. Мешовити израелски модел представља комбинацију два модела, тако да намеће породичне одговорности и пружа висок ниво социјалних услуга. Међугенерациска солидарност се одражава у породичним односима различито, у Израелу акценат је на емотивној димензији, док је у Шпанији на пример акценат на близини контаката. Разлике које постоје међу земљама могу се приписати различитој историји, развоју, култури и политичкој ситуацији. Овим истраживањем је утврђено да се солидарност разликује више по карактеру него по снази, а нагласак је на идеалу независности између генерација на северу и југу. Овај идеал може одражавати бољи приступ услугама државе благостања, али не и разлику у култури. Независност је већа у северним земљама, него на југу. Независност родитеља се доводи у корелацију са пружањем формалних услуга. Према Огг (2005) и Ханк (2007) снажна инфраструктура формалних услуга која се пружа од државе благостања смањује зависност родитеља од подршке коју пружају деца, а развијени систем социјалне заштите показује да бољи штити од социјалне искључености у старијој доби. Међугенерациска солидарност ће постати све важнија, а посебно значајан сегмент истраживања може бити начин на који доступност државне подршке утиче на компромис, односе и сарадњу између генерација.

МЕЂУГЕНЕРАЦИЈСКА СОЛИДАРНОСТ У СРБИЈИ- ПРИКАЗ ИСТРАЖИВАЊА

У оквиру пројекта „Међугенерациска солидарност“ спроведено је Истраживање обима и садржаја међугенерациске размене са циљем сагледавања карактеристика и обима међугенерациске размене у Републици Србији. Истраживање је спроведено током децембра 2018. године и јануара 2019. године, коришћењем мешовитог истраживачког дизајна (квалитативно и квантитативно истраживање). Узорак је чинило 750 испитаника распоређених у три старосне категорије: млади испитаници (20-34), средовечни (35-54) и старији (преко 65 година). У оквиру истраживања су обухваћене три димензије међугенерациске солидарности: 1. Практичну помоћ и подршку у свакодневном животу, 2. Финансијска размена тј. примање и давање финансијске помоћи и поклона и 3. Социјална подршка испољена кроз учесталост контаката, емоционалну блис-

кост и квалитет односа између деце и родитеља. Најзаступљенија димензија у међугенерациској размени је примање и давање финансијске подршке и поклона, а након тога подршка у свакодневним активностима живота. Посматрајући старосне категорије можемо видети да највећу помоћ у свакодневним животним активностима примају старије особе (40%), потом средовечни (19%) и на крају млади (15%). Када је у питању примање финансијске помоћи највећи удео је међу младом популацијом (70%), док старији и средовечни су примаоци финансијске помоћи у 49% случајева. Кроз даљу анализу резултата истраживања, детаљније ћемо објаснити сваку од димензија међугенерациске солидарности, како би што боље разумели карактеристике и обим међугенерациске размене у Србији.

1. *Практична помоћ и подршка у свакодневном животу*- Људи се налазе у стањима различитих потреба, индикованих ситуацијом у којој се налазе (старост, болест, културолошки дефицит или онеспособљености), те им је потребна помоћ и подршка у свакодневном животу. Ову врсту подршке користи сваки други припадник старије генерације (40%), док у млађој популацији ову врсту подршке користи сваки седми припадник (15%). Под свакодневним активностима подразумева се пет група послова: 1. кућни послови; 2. послови око куће; 3. транспорт и куповина; 4. директна помоћ за негу и хигијену; 5. брига и чување деце. Потреба за одређеном врсте помоћи није једнако заступљена код свих старосних категорија. Помоћ у кућним пословима најизраженија је код старије популације и износи 30%. Занимљиво је напоменути да 13% старијих изражава потребу за помоћи у кућним пословима, али исту не добија. Незадовољење ове потребе је показатељ да међугенерациска солидарност и размена не покривају све потребе старијих особа. Такође у оквиру кућних послова, највећу помоћ добијају старије особе, али истовремено је висок број старијих који имају потребу, али ову врсту помоћи не добијају. Слични резултати су добијени истраживањем директне помоћи, где 8% старијих не прима директну помоћ иако за њом има стварну потребу. Опште је познато да код старијих особа долази до пада физичких функција, што доводи до отежаног кретања. Овакве промене доводе до веће зависности и потребе за помоћи од стране млађих, што се огледа и у резултатима истраживања (1/3 старијих користи неки облик помоћи при транспорту и куповини). Група активности која се тиче бриге и чувања деце још је познат и као „бака и дека сервис“ вид је међугенерациске размене који има дугу традицију, али је све мање заступљен услед развијања професионалних институција за рано образовање и васпитање. Породица је главни пружалац помоћи и подршке у сва-

кодневним животним активностима. Код младих и средовечних је најзаступљенији удео породичне подршке у кућним пословима. За разлику од других генерација, старији се ослањају на неформалне облике помоћи (рођаци, пријатељи, породица која не живи са њима). Можемо закључити да су старост и здравствено стање повезани са потребом за неким обликом помоћи. Увиђамо и да велики број старијих има потребу за неким обликом помоћи, али да исту не добија. Проблем лежи у недовољно развијеним услугама у заједници, које би омогућиле да се потребе старијих задовоље свеобухватније.

2. *Финансијска размена*- обухвата различите облике примања и давања новчане помоћи и поклона. Све генерације учествују у финансијској размени у мањем или већем интензитету. Младе генерације су у највећој мери примаоци финансијске помоћи и поклона, зато што добијају новац за депарац, одмор, школовање, хоби, разоноду итд. У давању финансијске помоћи и подршке све генерације подједнако учествују.

3. Социјална подршка- У оквиру међугенерациске солидарности важно је да се разматра друштвена интеракција зато што је она значајна за квалитет живота, добро здравље и дуговечност. Друштвена интеракција је важна и за развој младих и за добробит старијих и значајна је за квалитет живота у свим фазама живота. Ово истраживање је обухватило три аспекта интеракција: учесталост личних контаката, осећање блискости и међугенерациски односи. Ови аспекти нису могли да се сагледају у својој комплексности због тога што захтевају посебан метод истраживања и у овом истраживању се заснивају на самооцени анкетираних. Учесталост личних контаката са децом је већа него са родитељима. Свакодневне контакте са децом има 45% анкетираних, а са родитељима 36% анкетираних. Велики број испитаника није дао одговор на питање о очесталости контаката. Можемо да претпоставимо да одговори изостају због структуралних разлога (немања деце, родитеља) или личних разлога (лоших породичних односа и непостојања контаката). Ако посматрамо учесталост контаката по генерацијама, старије особе имају мању заступљеност свакодневних личних контаката. Једна од карактеристика старења је и опадање социјалних интеракција. Супротно тренду који је заступљен код старији, млади и средовечни имају изразито учестале и редовне контакте. Осећање блискости је такође испитивано на основу самооцене испитаника, те велики број упитника је остао без одговора што говори да су породични односи и даље нешто што остаје „у четири зида“ и представља тајну. Већина испитаника наводи да има блиске односе, како са децом тако и са родитељима.

И међугенерациски односи су добри и интензивни између младих, средовечних и старијих. (Врачевић и др 2019, 23-45). Старије особе су усамљене те им је потребна подршка и помоћ у очувању друштвених контаката. (Милошевић 2018, 70). Начин да се превазиђе осећање усамљености јесте и њихово повезивање са младима кроз различите активности и програме.

ЗАКЉУЧЦИ

Истраживање спроведено у оквиру пројекта Међугенерациска размена у Србији је прво у Србији које се бавило овом темом. С тога оно представља полазну основу за даља истраживања на тему међугенерациске солидарности. Простор за нова изучавања је широк за сваку појединачну димензију, посебно за питања која се тичу социјалних интеракција. С обзиром на демографске трендове који ће неминовно довести до промена у систему дугорочне неге и све већег значаја неформалних облика помоћи и подршке, а који су у тесној вези са међугенерациском разменом, истраживања овог типа постају још драгоценија.

Међугенерациска солидарност је обимна и интензивна у Србији. У одређеним аспектима приметно је да не постоји довољно услуга у оквиру заједнице који би на што потпунији начин задовољили потребе старијих. С тога конкретне акције могу ићи у смеру развијања услуга у заједници у циљу повећања обима услуга које се пружају старим особама. Постоји потреба и за промоцијом међугенерациске солидарности кроз доношење јавних политика и кампања на националном нивоу, а које ће омогућити свим генерацијама да дају допринос друштву и заједници.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бенгстон Верн и Ел Робертс Роберт "Intergenerational solidarity in aging families: An example of formal theory construction." *Journal of Marriage and the Family*, Национални савет за породичне односе, бр. 4, 1991, стр. 856
- Врачевић Милутин, Тодоровић Наташа, Зајић Градимир и Кузманов Лидија, „Међугенерациска размена у Републици Србији“, Црвени крст Србије, Београд, 2019, стр. 23-45
- Катц Рут, „Intergenerational family relations and subjective well-being in old age- a cross-national study“, *European Journal of Ageing*, 6(2) 2009, стр. 79-90.
- Милошевић Оља, „Пројекат „Растимо заједно“ пример међугенерациске интеграције-студија случаја“, Геронтологија, Геронтолошко друштво Србије, Београд, 2/2018, стр. 70.

Силверстеин Мерил и Бенгстон Верн (1997). Intergenerational solidarity and the structure of adult child-parent relationships in American families. *American journal of Sociology*, бр. 103(2), 1997, стр. 432.

Хедберг, Е.Ц., The social Production of Intergenerational Exchange, *Retrieved December 2004*, University of Chicago, 14/2007.

<https://www.oecd.org/social/ministerial2011/session3payingforthepastprovidingforthefutureintergenerationalsolidarity.htm> приступљено дана 11/07/2019. године

[https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=File:Population_age_structure_by_major_age_groups,_2007_and_2017_\(%25_of_the_total_population\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=File:Population_age_structure_by_major_age_groups,_2007_and_2017_(%25_of_the_total_population).png) приступљено дана 12/07/2019. године

Milica Glisic

INTERGENERATIONAL SOLIDARITY IN SERBIA - HOW MUCH WE CARE ABOUT THE ELDERLY?

Resume

The research conducted within the project “Intergeneration exchange in Serbia“ was the first in Serbia to deal with this topic. This research represents a starting point for further researches on the topic of intergeneration solidarity. The space for new studies is wide for each individual dimension, especially for issues related to social interactions. Demographic trends lead to changes in the long-term care system and the growing importance of informal forms of help and support which are closely related to the intergenerational exchange. Therefore research of this type becomes even more valuable. Intergenerational solidarity is intensive in Serbia. In certain aspects, it is noticeable that there is not enough services within the community to satisfy the needs of the elderly. Concretely actions can go towards the development of community services in order to increase the range of services provided to the elderly. There is also a need to promote intergenerational solidarity through the adoption of public policies and campaigns at national level, which will enable all generations to contribute to society and the community.

Keywords: intergeneration solidarity, demographic trends, elderly, long-term care, Serbia.